

MUHAMMED NÜRÜ'L-ARABÎ

Bedreddin'in *Vâridât*'ının Arapça şerhidir. Şeyhin müridlerinden Ali Örfî tarafından tercüme edilen eseri M. Sadettin Bilginer (İstanbul 1979) ve M. Fazlı Güvenç (Ankara 1982) sadeleştirerek aynı adla (*Vâridat Şerhi*) neşretmiştir. Güvenç neşrinin sonunda müellifin *Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî* adlı risâlesiyle savlavatı bulunmaktadır. 3. *Şerh-i Akâid-i Nefesiyye*. Müridlerinden Ustrumcalı Şahkulzâde Ömer'in derleyip bastırıldığı risâle (İstanbul, ts.) Mehmet Serhan Tayşi tarafından şeyhin *Şerhu'l-Mahmûdî* adlı akâide dair risâlesiyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1993).

Bunların dışında Hasan Fehmi Kumanlıoğlu'nun kitabında (bk. bibl.) müellifin *Şerhu sûreti'l-Kevşer, Şerhu Ebcad, Meşâhidü't-tevhîd, Seyrû't-tevhîd, Kitâbü'r-Resâd fi'l-mebde' ve'l-meâd, Mürşidü'l-uşşâk, Tevhîdü'l-behiyye, Esrâr-ı Ezân-ı Muhammedî, Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî, Şerh-i Sûre-i Fâtiha, Sülûk-i Hakikat, Sâlihiyye, Şerh-i Kasîde-i Şeyh-i Ekber, Şerh-i Salavât, Dürrü'n-nefis, Fi Beyân-ı Sülûk-i Şeriat ve Tarikat ve Hakikat, Şerh-i Kelâm-ı İmâm-ı Ali ve Menbau'n-nûr fi rü'yeti'r-Resûl* adlı risâleleri yer almaktadır (Hz. Pir Seyyid Muhammed, s. 94-150). Yusuf Ziya İnan'ın *İslâm'da Melâmîliğin Tarihî Gelişimi* adlı kitabında (İstanbul 1976) (s. 242-281) müellifin bazı eserlerinden okuma yanlışlarıyla dolu örnekler verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Nürü'l-Arabî. *Menbau'n-nûr fi rü'yeti'r-Resûl*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1548, vr. 11^a-15^a; a.m.f., *er-Risâletü'l-İsmâiliyye ve'l-atıyyetü'd-dürriyye* (Külliyât içinde), İSAM Ktp., nr. 82588, s. 454-458; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 143^a-145^a, 214^a-219^b; *Tomar-Melâmîlik*, s. 84-93; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 81-83; Bursalı Mehmed Tâhir, *Menâkib-ı Şeyh Hâce Muhammed Nürü'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmîyye* (Külliyât içinde), İSAM Ktp., nr. 82588, s. 473-509; Abdülbâki [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmiler*, İstanbul 1931, s. 231-290; a.m.f., *Mevlânâ Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu*, Ankara 2003, s. 40, 170; Osman Nuri Ergin, *Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1942, s. 146, 163-165; Hasan Sabri Dölen, *Yedi Durak Risalesi*, İstanbul 1968; *Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu* (haz. Nail Bayraktar), İstanbul 1993-2001, I, 104-107; II, 71-73; III, 69-75; Yusuf Ziya İnan, *20. Asırda Bir Vahdet-i Vücûd Öğretisi: Melâmet ve Tarikatlar*, İstanbul 2000, s. 245-435; Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, *Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûr el-Melâmî el-Arabî*, İzmir 2001, s. 94-150.

NİHAT AZAMAT

MUHAMMED b. OSMAN

(محمد بن عثمان)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Saîd el-Ömerî (ö. 305/917)

On ikinci imam

Muhammed el-Mehdî'nin gaybete girişinden sonra onunla irtibat kurduğu söylenen dört sefirin ikincisi (bk. SEFİR).

MUHAMMED PÂRSÂ

(محمد پارسا)

Ebü'l-Feth Celâlüddin Hâce Muhammed b. Muhammed el-Hâfız el-Buhârî (ö. 822/1420)

Nakşibendiyye tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend'in önde gelen halifelerinden biri.

749'da (1348) Buhara'da doğdu. Müridi Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Mes'ûd'un *er-Risâletü'l-Bahâ'iyye*'sinde (vr. 26^a) künyesine Ca'ferî nisbesini eklemesi onun Abdullah b. Ca'fer-i Tayyâr'ın soyundan geldiği şeklinde yorumlanmıştır (Hândmîr, IV, 4). Gençliğinde iyi bir medrese tahsili gören Muhammed Pârsâ, Bahâeddin Nakşibend'e bu yıllarda intisap etti. Fahreddin Safî, *Reşehât*'ta ona "Pârsâ" (dindar, zâhid) lakabının Bahâeddin Nakşibend tarafından verildiğine dair bir menkıbeyi nakleder.

Bahâeddin Nakşibend'in 771 (1370) yılında yaptığı hac yolculuğu sırasında ziyaret ettiği Emîr Külâl'in halifesi ve Nakşibend'in sohbet arkadaşı Ârif Dikgerânî'nin ölüm döşeginde ona Muhammed Pârsâ'yı halife tayin etmesini tavsiyesi, henüz yirmi iki yaşında olan Pârsâ'nın bu yıllarda yüksek bir mânevî olgunluğa erişmiş olduğunu göstermektedir. Bahâeddin Nakşibend'in, vefatından kısa bir süre önce muhtemelen 790 (1388) yılında yaptığı ikinci hacı esnasında refakatçileri arasında bulunan Muhammed Pârsâ bu sırada şeyhinden büyük iltifat gördü. Bahâeddin Nakşibend, Hâcegân silsilesine dahil olan halifelerden ulaşan mânevî emaneti kendisine teslim ettiğini söyleyerek onu halife tayin etti. Hac dönüşü son hastalığı esnasında yerine kimi bırakacağını bildirmesini merakla bekleyen müridlerine bu konudaki sözünü hac yolunda söylediğini ve kendisini arzu edenlerin Muhammed Pârsâ'ya nazar etmelerini bildirdiği ve hakkında, "Bizim geliş gaye-

miz onun varlığıdır" dediği kaydedilmektedir.

Hâce Muhammed Pârsâ, Bahâeddin Nakşibend vefat edince (791/1389) şeyhin diğer halifesi Alâeddin Attâr'a intisap etti. Attâr'ın ölümünün (802/1400) ardından başladığı irşad faaliyetini dinî ilmlerin ve özellikle hadis ilminin öğretimine paralel olarak devam ettirdi. Vakıf sicillerinden onun Buhara'da hankahının yanı sıra bir medreseyi de yönettiği, hankahın oldukça zengin bir kütüphanesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Pârsâ'nın vefatından sonra da gelişmeye devam eden bu kütüphaneye XIX. yüzyılın ikinci yarısında Buhara kadısı el koymuş, içindeki kitaplar XX. yüzyılın başlarına kadar parça parça satılmıştır (Dodkhudoeva, sy. 5-6 [1998], s. 128).

Muhammed Pârsâ'nın irşad faaliyetini sürdürdüğü dönemde Timur hânedarıyla ilişkileri olmuştur. Horasan Valisi Şâhruh ile yakınlık kurması, Şâhruh'un onun her isteğini yerine getirmesi başşehir Semerkant'ın hâkimi Mirza Halîl'i rahatsız etti ve Muhammed'i bozkırlarda yaşayan göçebelere İslâm'ı yaymakla görevlendirip Buhara'dan uzaklaştırmak istedi. Ancak bu sırada Şâhruh, Halîl'e savaş açıp onu mağlûp edince Muhammed Pârsâ da Buhara'da kaldı. Nakşî kaynakları bu olayı, Pârsâ'nın göreve başlamadan önce gidip ziyaret ettiği Bahâeddin Nakşibend ve Emîr Külâl'in mezarlarında yaptığı dua sonucu gerçekleştiği şeklinde yorumlamıştır (Safî, I, 108-109).

Timur'un torunu Uluğ Bey döneminde kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî ile aralarında cereyan eden hadise, onun tasavvufun yanı sıra hadis ilminde de ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Muhallifleri, Mâverâünnehir âlimlerinin rivayet ettiği hadislerin sıhhatini araştırmak için Semerkant'a gelen İbnü'l-Cezerî'ye Muhammed Pârsâ'nın çok sayıda hadis naklettiğini söyleyip bunları incelemesi ricasında bulunmuşlardır. Bunun üzerine Uluğ Bey Pârsâ'yı Buhara'dan Semerkant'a çağırması, kurulan mecliste İbnü'l-Cezerî, Pârsâ'dan senedleriyle birlikte hadis nakletmesini istemiş, bu arada onun naklettiği bir senedi bilmediğini söyleyince Pârsâ başka senedler zikretmiş, İbnü'l-Cezerî bunları da kabul etmeyince Muhammed Pârsâ bir kitap adı vererek bunu muteber sayıp saymayacağını sormuş, olumlu cevap alınca Semerkant kadısına dönüp kitabın kütüphanesindeki yerini, cildini, sayfasını bildirmiş ve söylediklerinin doğru olduğu anlaşılmıştır. Uluğ

Bey'in bu hadiseden sonra Muhammed Pârsâ'ya yaptığı saygısızlıktan dolayı pişmanlık duyduğu kaydedilmektedir. Fahreddin Safî onun mânevî halini gizlemeye çok dikkat ettiğini, mecbur kaldığı için keramet gösterdiğini söyler (*Reşehat*, I, 106-108).

Muhammed Pârsâ, 822 Muharreminde (Şubat 1419) ikinci defa hacca gitmek üzere Buhara'dan yola çıktı. Nesev, Çağaniyan, Tirmiz, Belh ve Cam gibi şehirlere uğrayarak buralardaki âlim ve şeyhlerle görüştü ve tam hac zamanı Mekke'ye ulaştı. Bu sırada hastalandığından vedâ tavafını sedye üzerinde taşınarak yapabildi. Medine'ye gidip Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ettiği gününertesinde vefat etti ve oraya defnedildi (24 Zilhicce 822 / 11 Ocak 1420). Cenaze namazını kılınlar arasında Osmanlı ulemâsından Molla Fenârî de bulunmaktaydı. Zeyniyye tarikatının pîri Zeynüddin el-Hâfî, Mısır'dan beyaz taş getirterek kabrinin başına dikmiş, daha sonra kabri Orta Asya'dan gelen hacılar için ziyaretgâh haline gelmiştir. Muhammed Fazlullah, 1212 (1798) yılında hacca gittiğinde gördüğü bu taşı 1225'teki (1810) ziyaretinde yerinde bulamadığını ve muhtemelen Vehhâbî istilâsı sırasında yıkılmış olduğunu söylemektedir ('*Umdetü'l-makâmât*, s. 75). Timurlu hânedanı mensupları için methiyeler yazan çağdaş şairlerden Sekkâkî Muhammed Pârsâ için Çağatay Türkçesi'yle bir methiye kaleme almıştır (*Mevlânâ Sekkâkî Divanı*, s. 204-205). Hakkında methiye yazan diğer şair İsmet-i Buhârî kendisinin de Abdullah b. Ca'fer-i Tayyâr'ın soyundan olduğunu iddia etmiştir (*Divân*, s. 240-244). Muhammed Pârsâ, telif ettiği eserlerle bu taşralı dinî tecrübenin şehirli bir tarikat haline gelip Nakşibendiyye'ye dönüşmesinde önemli rol oynamış, ancak Hâcegân silsilesi onunla değil Alâeddin Attâr'la devam etmiştir.

Melâmet neşvesine sahip olan Muhammed Pârsâ'nın sohbetine büyük önem verdiği ve bu önemi vurgulamak için, "Namazın kazâsı olur, sohbetin kazâsı olmaz" dediği nakledilmektedir. Ona göre melâmetîlerin hallerini anlamak Hâcegân tarikini anlamaya yardımcıdır. Muhammed Pârsâ, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine ilgi duymuş ve eserinde bunlara yer vermiştir. Oğlu Ebû Nasr Pârsâ onun *Fuşûş'un can*, *Füthûhât*'in gönül olduğunu söylediğini nakleder. Bu açıdan Nakşibendiyye tarihinde özel bir yere sahiptir.

Vefatından üç yıl önce müridlerinden Süleyman Ferketî'ye hadis rivayeti için icâzet veren Muhammed Pârsâ'nın ilim ve irşad faaliyetini birlikte sürdürdüğü anlaşılmaktadır. *er-Risâletü'l-Bahâ'iyye* müellifi Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Mes'ûd, Buhara'daki türbelere dair bir kitap yazması için teşvik ettiği Muînülfukarâ diye tanınan Ahmed b. Mahmûd, Hâce Feruh Tebrizî, Abdürrahim Neyistanî, Süleyman Ferketî ve yerine halife olarak bıraktığı oğlu Ebû Nasr Pârsâ müridleri arasında zikredilmektedir. Babasının son hac ziyaretine katılan Ebû Nasr Pârsâ hac dönüşü Belh'e yerleşmiş, burada babası gibi hadis öğretimi ve irşadla meşgul olmuştur. 865 (1461) yılında Belh'te vefat eden Ebû Nasr Pârsâ için Timurlu kumandanlardan Mîr Mezîd Argun görkemli bir türbe inşa ettirmiştir. Türbe çok hasar görmesine rağmen günümüze kadar gelmiştir. Abdurrahman-ı Câmî onun şeriat ve şeriat bilgisi itibarıyla babasına eşit, âli cenaplık bakımından ondan üstün olduğunu söyler (*Nefeñâtü'l-üns*, s. 401). Pârsâ ailesi sonraki yüzyıllarda Belh'te etkin konuma gelmiş, bu aileden Abdülhâdi Pârsâ, Şeybânîler'den Ubeydullah Han döneminde Belh kadısı olarak görev yapmıştır. XVII. yüzyılın sonlarında Ebû Nasr Pârsâ'nın torunlarından Sâlih Hâce'nin bir süre Belh'in idaresini ele aldığı kaydedilmektedir. Bazı kaynaklarda Nakşibendiyye'nin bir kolu olarak Pârsâiyye tarikatından bahsedilmekteyse de ailenin Ebû Nasr Pârsâ'dan sonraki mensupları tasavvuf alanında faaliyet göstermemiştir.

Eserleri. 1. *Risâle-i Kudsiyye*. Bahâeddin Nakşibend'in sohbetlerinde tuttuğu notları ve bunların şerhini ihtiva eden eser on bölümden meydana gelmektedir. Zikir, telvin, temkin, cem', fark, velâyet, fenâ ve bekâ gibi terimlerin ele alındığı kitap Ahmed Tâhirî Irâkî (Tahran 1975) ve Melik Muhammed İkbâl (Ravalpindi 1975) tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. XVIII. yüzyılda Uşşâkî şeyhlerinden Salâhî Efendi'nin Türkçe'ye çevirdiği eseri (İstanbul 1323) Necdet Tosun da Irâkî neşrini esas alarak *Muhammed Bahâeddin Hazretlerinin Sohbetleri* adıyla tercüme etmiştir (İstanbul 1988). 2. *Faşlû'l-ñiñâb*. Çeşitli tasavvuf terimlerini, ricâlü'l-gayb, ashap ve Ehl-i beyt'e muhabbet gibi konuları ihtiva eden bu Farsça eserde Muhammed Pârsâ'nın Nakşibendiyye'yi tasavvufun genel prensipleri ve mirasıyla bütünleştirme gayreti içinde olduğu dikkat çekmektedir. Melâmetiyye ve Nakşibendiyye arasındaki yakınlığa

vurgu yapması ve Ehl-i beyt imamlarını sûfî geleneğinin kaynağı olarak göstermesi kitabın önemli bir yönüdür. İlk defa Taşkent'te basılan eserin (1331) tahkikli neşrini Celîl Misgerñijâd yapmıştır (Tahran 2004). Kitap XV. yüzyılda Mûsâ İznîkî ve XVIII. yüzyılda Tâhir b. Nebî Ruhâvî tarafından Türkçe'ye, XVI. yüzyılda Emîr Pâdişah tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Eseri Ali Hüsrevoğlu *Tevhide Giriş* adıyla günümüz Türkçe'sine çevirmiştir (İstanbul 1988). 3. *Tuñfetü's-sâlikîn*. *Faşlû'l-ñiñâb*'daki konuları içeren kitap Ali Ahmed Şah Herevî tarafından neşredilmiştir (Delhi 1970). 4. *Mağâmât-ı Hâce 'Alâ'üddin 'Attâr*. Alâeddin Attâr'ın sözlerinden derlenen eserin bazı kısımları Safî'nin *Reşehât*'ında yer almaktadır. 5. *Tefsîr-i Süver-i Semâniyye*. Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr ve Hümeze sûrelerinin tefsirini ihtiva eden eser 820 (1417) yılında Buhara'da kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 63; Şehid Ali Paşa, nr. 113). 6. *Tefsîr-i Süre-i Fâtiha* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3262). 7. *Risâle-i Keşfiyye*. Zikir, hakikat-i Muhammediyye, kelime-i tevhid, aşk, mârifet ve vahdet-i vücûda dair olan eseri Salâhî Efendi *Risâle-i Vücûd Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 633). 8. *Risâle der-Beyân-ı Zikr-i Cehrî*. Muhammed Pârsâ'nın, cehrî zikir konusunda görüşünü soran Herât ulemâsına cevap olarak kaleme aldığı risâlede Kur'an'ın yüksek sesle okunmasını örnek gösterip cehrî zikri onayladığı görülmektedir. Arapça-Farsça karışık yazılan risâleyi Jürgen Paul Almanca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (bk. bibl.). 9. *Fuşlû's-sitte*. Hadislerden hüküm çıkarmanın usullerine dair olup Arapça kaleme alınmıştır (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 538). 10. *Şerh-i Hakku'l-yâkin*. Mahmûd-ı Şebüsterî'ye ait eserin şerhidir (Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1088). Muhammed Pârsâ'nın diğer eserleri de şunlardır: *Risâle-i Mağbûbiyye* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3702), *Risâle fi'l-mezârât* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1455), *Erbâ'üne hadîgen* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2954), *Risâle muntehabe min 'Akîdeti Ebi'l-Kâsım es-Semerğandî* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1663). Muhammed Pârsâ adına yayımlanan *Şerh-i Fuşûşü'l-ñikem*'in (nr. Celîl-i Misgerñejad, Tahran 1366 hş.) ona aidiyeti tartışmalıdır. Abdurrahman-ı Câmî tarafından *Sühânân-ı Hâce Muhammed Pârsâ* adıyla

MUHAMMED PÂRSÂ

derlenen bazı sözlerini Marijan Molé yayımlamıştır (*Ferheng-i İnan-zemin*, VI, 4 [1337/1958], s. 294-303).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Mes'ûd. *er-Risâletü'l-Bahâ'iyye*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1110, vr. 26^a, 27^a, 66^b-67^a; İsmet-i Buhârî. *Dîvân* (nşr. Ahmed Keremî), Tahran 1366 hş., s. 240-244; *Mevlâna Sekkâkî Divanı* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1999, s. 204-205; Abdurrahman-ı Câmî. *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1370 hş., s. 397-401; Safî. *Reşehât* (nşr. Ali Asgar Muñiyân), Tahran 1977, I, 101-113; Hândmîr. *Habîbü's-siyer*, Tahran 1983, IV, 4; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni. *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Bibliothèque Nationale, Suppl. Per., nr. 1418, vr. 12^b; Ma'sûm Ali Şah. *Çarâ'ik*, III, 62; Muhammed Fazlullah. *'Umdetü'l-makâmât*, Kâbil 1397/1977, s. 75; J. Paul. *Die Politische und soziale Bedeutung der Naqşbandiyya in Mittelasien im 15. Jahrhundert*, Berlin-New York 1991; a.mlf., *Doctrine and Organization: The Khwâjagân / Naqshbandiya in the First Generation after Bahâ'uddin*, Berlin 1998; a.mlf., "Muhammad Pârsâ: Sendschreiben über das Gottesgedenken mit Vernehmlicher Stimme", *Muslim Culture in Russia and Centrale Asia from the 18th to the Early 20th Centuries* (ed. A. von Kügelgen v.dgr.), Berlin 2000, III, 5-41; R. McChesney. *Waqf in Central Asia*, Princeton 1991, s. 158-159; a.mlf., "Pârsâ'iyya", *EP* (İng.), VIII, 272-273; F. Schwarz. "Unser Weg Schliesst tausend Wege ein", *Derwische und Gesellschaft im islamischen Mittelasien im 16. Jahrhundert*, Berlin 2000; M. Subtelny, "The Making of Bukhara-yi Sharif Scholars and Libraries in Medieval Bukhara (The Library of Khwaja Muhammad Parsa)", *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel* (ed. D. de Weese), Bloomington 2001, s. 79-111; Necdet Tosun. *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002, s. 120-125, 224-228; M. İbrâhim Halîl. "Hâce Muhammed Pârsâ ve Pisereş Hâce Ebû Naşr Pârsâ", *Âryânâ*, II/9, Kâbil 1323/1944, s. 37-48; M. Ahter Çime. "Şahsiyyet-i 'İrfânî ve 'İlmî-yi Hâce Muhammed Pârsâ-yı Nakşibendî-yi Buhârî", *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-ı Firdevsî-yi Meşhed*, X, Meşhed 1353/1975, s. 467-502; Cemil Misgernijâd. "Berresi-yi Şürûh-i Fârsî-yi Fuşûşü'l-hikem ve Te'emmül der Sîhhat-i İntisâb-ı Şürûh ve Şârihin", *Ma'ârif*, VIII/2, Tahran 1370/1991, s. 41-69; a.mlf., "Der Mu'arri-ft-yi Kitâb-ı Faşlû'l-hitâb", a.e., XVI/2 (1378/1999), s. 112-120; L. Dodkhudoeva. "La bibliothèque de Khawâja Muhammad Pârsâ", *Cahiers d'Asie centrale*, sy. 5-6, Tashkent-Aix-en-Provence 1998, s. 125-146; Ashirbek Muminov-Shavasî Ziyadov. "L'horizon intellectuel d'un érudit du XVe siècle: Nouvelles découvertes sur la bibliothèque de Muhammad Parsa", a.e., sy. 7 (1999), s. 77-92; Ârif Nevşâhî. "Ebû Naşr-i Pârsâ", *DMB*, VI, 317-318.

HAMİD ALGAR

MUHAMMED b. RÂİK

(bk. İBN RÂİK).

MUHAMMED REŞİD RIZÂ

(bk. REŞİD RIZÂ).

MUHAMMED RIZÂ ŞAH PEHLEVİ

(محمد رضا شاه پهلوی)

(1919-1980)

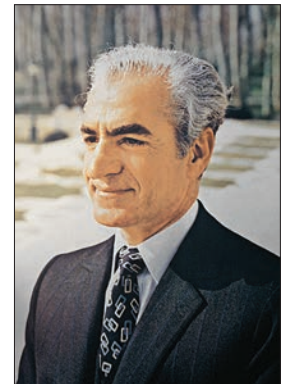
Pehlevî hânedanının
ikinci ve son hükümdarı
(1941-1979).

27 Ekim 1919 tarihinde Tahran'da doğdu; Rızâ Şah Pehlevî'nin oğludur. 26 Ocak 1926'da vâliht ilân edildi. 1931'de gönderildiği İsviçre'de bir kolejde dört yıl eğitim gördükten sonra 1936'da Tahran'a döndü. İki yıl devam ettiği Tahran'daki askerî akademiyi bitirince 1938'de ordu müfettişliğine getirildi. 1939'da Mısır Kralı I. Fuâd'ın kız kardeşi Fevziye ile evlendi. 25 Ağustos 1941'de İngiliz ve Rus kuvvetleri İran'ı işgal edince Rızâ Şah'ın Alman yanlısı olduğundan endişe duyan Rusya ve İngiltere onun oğlu lehine tahttan çekilmesini sağladılar. Meclis, Rızâ Şah'ı Güney Afrika'ya sürgüne yollamasının ardından yerine Muhammed Rızâ'yı getirdi (Eylül 1941). Suçlular için af çıkararak Muhammed Rızâ, siyasi partilerin kurulmasına izin vererek ülkede çok partili hayatı başlattı. II. Dünya Savaşı sırasında İran topraklarını İngiltere ve Rusya'nın kullanımına açtı. 1943 yılında savaşın seyrini değiştiren önemli kararların alındığı Tahran Konferansı'na ev sahipliği yaptı ve Franklin D. Roosevelt, Stalin, Winston Churchill ile görüşme fırsatı buldu. Ulemanın etkisini azaltan babasının aksine güçlenen dinî kurumların politika ile uğraşmasını engellemeyi ve 1943 seçimlerinin ardından muhafazakâr ağırlıklı bir meclis ortaya çıktı. 1945'te Azerbaycan, ertesi yıl Kürdistan eyaletlerinde Sovyetler Birliği'nin desteğiyle ayaklanmalar oldu. Ancak 1946'da Sovyet güçlerinin çekilmesi üzerine İran kuvvetleri kontrolü ele geçirdi. 1947 yılına gelindiğinde Muhammed Rızâ bütün İran'da otoritesini sağlamış bulunuyordu. Fakat savaş sonrası durumun getirdiği sosyal ve ekonomik sıkıntılar muhalefetin güçlenmesine yol açmış, bu da iktidarının zaman zaman sarsılmasına sebep olmuştur.

1949'da Muhammed Rızâ, anayasa İran asıllı olmayan birinin tahta vâris olmasına izin vermediği için, kendisinden Şahnâz adlı bir kız çocuğu bulunan Kraliçe Fevziye'den ayrıldı. 1951'de Bahtiyârî ka-

bilesinden Süreyyâ ile evlendi. Kraliçe Süreyyâ'dan çocuğu olmayınca Mart 1958'de ondan boşandı ve Aralık 1959'da Tebrizli bir aileye mensup Farah Dîbâ ile evlendi. 1960'ta oğlu Prens Rızâ dünyaya geldi. 1967'de anayasada yapılan bir değişiklikle vârisi yirmi yaşına ulaşmadan kendisinin ölümü halinde kraliçeye şah vekili olarak hareket etme izni verildi.

1943-1953 yıllarında şahla, Muhammed Musaddık'ın etkisi altında bulunan meclis arasında otorite mücadelesi devam etti. Şubat 1949'da Şah Rızâ kendisine yapılan başarısız bir suikast girişiminin ardından sıkıyönetim ilân etti ve suikastı düzenlediğinden şüphelendiği komünist Tudeh Partisi'ni kapattı. Yaşanan gerginlikler terör eylemlerini yoğunlaştırdı ve Başbakan Ali Rezmârâ öldürüldü. Bunun üzerine başbakan olan ulusal cephenin lideri Muhammed Musaddık İngiltere karşıtı bir siyaset izlemeye başladı ve parlamentodan Anglo-İran Petrol Şirketi'nin millileştirilmesi yönünde bir karar çıkarttı. Ancak millileştirme hareketi, dünya petrol piyasasını ellerinde tutan büyük şirketlerin boykotu sebebiyle satış yapılamadığı için başarısızlığa uğradı; ülke çeşitli siyasi ve iktisadi zorluklarla karşılaştı. Şah bunun üzerine 13 Ağustos 1953'te Musaddık'ı görevden alarak yerine General Zâhidî'yi getirdi. Fakat halkın desteğini sağlayan Musaddık direnince gelişen olaylar neticesinde üç gün sonra Süreyyâ ile birlikte önce Bağdat'a, ardından Roma'ya kaçmak zorunda kaldı. Şah taraftarlarıyla Musaddık ve Tudeh Partisi taraftarları arasında başlayan iç savaş, Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü'nün (CIA) desteğini alan şaha bağlı kuvvetlerin liderliğini yapan General Zâhidî'nin duruma hâkim olmasıyla sonuçlandı. 22 Ağustos'ta geri dönen Muhammed Rızâ, kısa zamanda diktatörlüğe kayan yeni bir iktidar dönemini başlatıp Musaddık'ı ve önde gelen diğer muhalif-

Muhammed
Rızâ Şah
Pehlevî